

ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА:
СПЕЦИФІКА І СУТНІСТЬ

ACCOUNTS RECEIVABLE OF ENTERPRISES: SPECIFIC AND NATURE

У статті визначено економічну природу явища заборгованості дебіторів підприємства, систематизовано її специфічні особливості в сучасних умовах ведення бізнесу, наведено внутрішні та зовнішні фактори формування та нагромадження дебіторської заборгованості на балансі підприємства, узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття «дебіторська заборгованість» і проведено їх семантичний аналіз, визначено конструкти теоретичного базису та уточнено облікову трактовку досліджуваної категорії.

Ключові слова: підприємство, заборгованість, дебітори, специфічні особливості, фактори.

В статье определена экономическая природа задолженности дебиторов предприятия, систематизированы ее специфические особенности в современных условиях ведения бизнеса, приведены внутренние и внешние факторы формирования и накопления дебиторской задолженности на балансе

предприятия. Обобщены теоретические подходы к определению понятия «дебиторская задолженность» и проведен их семантический анализ, определены конструкты теоретического базиса и уточнена учетная трактовка исследуемой категории.

Ключевые слова: предприятие, задолженность, дебиторы, специфические особенности, факторы.

The economic nature of the phenomenon of enterprises' debt receivables is determined in the article, its specific features are systematized in today's business environment, internal and external factors of the formation and accumulation of receivables are given on enterprises' balance sheet, the theoretical approaches to the receivables' definition are summarized and their semantic analysis are hold, the constructs of the theoretical basis are defined and the accounting interpretation of the investigated categories is specified.

Key words: enterprise, debt, debtors, specific characteristics, factors.

УДК: 657.21

Тирінов А.В.

к.е.н., старший викладач кафедри бухгалтерського обліку
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

Постановка проблеми. Успішна євроінтеграція України вимагає проведення структурної перебудови національної економіки в напрямі зміцнення конкурентоспроможності окремих товаровиробників та країни у цілому. Своєю чергою, важливим завданням у цьому напрямі є покращення платіжної дисципліни покупців та замовників, незадовільний стан якої останніми роками спричинив збільшення балансових залишків дебіторської заборгованості, відволікання коштів із господарського обігу, нарощення обсягів високовартісного банківського кредитування, що у цілому негативно відобразилось на рівні економічної активності національних товаровиробників. За цих умов особливо гостро постає проблематика підвищення ефективності обліково-аналітичного забезпечення управління розрахунками підприємств із покупцями та замовниками, що першочергово вимагає з'ясування сутності дебіторської заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці обліку та аналізу дебіторської заборгованості вітчизняних підприємств присвячено роботи низки вітчизняних та закордонних науковців, серед яких: Є. Гнатенко, С. Батехін, І. Бланк, Ф. Бутинець, А. Герасимович, С. Голов, С. Грязнова, З. Гуцайлук, Р. Дамарі, В. Завгородній, О. Заруба, В. Ковальов, В. Костюченко, С. Маслов, С. Олійник, І. Парасій-Вергуненко, І. Пасіно-

вич, Є. Петрик, Г. Савицька, Я. Соколов, В. Сопко, С. Хенк, К. Хувер, М. Чумаченко, А. Шаповалова, М. Швайка та ін.

Нормативне закріплення операцій із дебіторської заборгованості регламентоване П(С)БО № 10 «Дебіторська заборгованість» [9], П(С)БО № 13 «Фінансові інструменти» [10] та МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [7].

Незважаючи на численність наукових досліджень та їх вагомі науково-практичні здобутки, динамічна трансформація макроекономічної ситуації в країні та, відповідно, зміна механізмів господарювання зумовлюють необхідність вивчення та поглиблення досліджуваної проблематики в сучасних умовах ведення бізнесу.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей та поглиблення облікової трактовки дебіторської заборгованості підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічна роль дебіторської заборгованості у розвитку вітчизняного бізнесу, що проявляється у впливі на процеси формування доходів підприємств, визначенні бази їх оподаткування та формуванні певного рівня фінансової стійкості суб'єкта господарювання у цілому, вимагає виявлення її характерних рис, що визначають її сутність та особливості бухгалтерського обліку.

Узагальнюючи положення економічної теорії та практики розрахунків сучасних підприємств, до

основних характеристик дебіторської заборгованості слід віднести такі:

- виникає внаслідок розбалансування термінів відвантаження продукції (товарів, робіт, послуг) покупцям (замовникам) та надходження компенсації її вартості;
- є об'єктивним явищем функціонування підприємства внаслідок існування товарного або комерційного кредиту;
- слугує інструментом збутової політики підприємства;
- стрімке накопичення балансової вартості дебіторської заборгованості свідчить про неефективні канали збуту продукції підприємства внаслідок неплатоспроможності її покупців;
- спричиняє замороження високоліквідних активів підприємства та їх відволікання з господарського обігу;
- слугує резервом скорочення поточних потреб підприємства в обігових коштах;
- зумовлює необхідність залучення коштів із зовнішніх джерел для фінансування господарської діяльності підприємства: кредиторської заборгованості, банківського кредитування, випуску боргових цінних паперів, цільового фінансування тощо. Це, своєю чергою, призводить до виникнення упущеної вигоди від несвоєчасного використання власних коштів у господарській діяльності та зростання витрат підприємства на фінансування відсотків за тимчасове користування позиковим капіталом;
- є фінансовим активом підприємства;
- є фінансовим інструментом, оскільки призводить до виникнення фінансового активу у продавця та фінансового зобов'язання у покупця продукції (товарів, робіт, послуг);
- слугує товаром на фінансових ринках, зокрема за угодами факторингу;

– тощо.

Виходячи з наведеного, явище дебіторської заборгованості має власну специфіку виникнення, особливості впливу на ефективність протікання процесів фінансово-господарської діяльності підприємства та наслідки її нагромадження. Відповідно, забезпечення належного рівня її обліково-аналітичного забезпечення потребує врахування перелічених специфічних рис дебіторської заборгованості під час визначення та в подальшому в процесі її бухгалтерського обліку.

Важливим етапом вивчення сутності та природи явища дебіторської заборгованості є з'ясування факторів її виникнення та нагромадження на підприємстві (табл. 1).

Т.В. Лівощко, К.В. Бебех виокремлюють деякі групи факторів дебіторської заборгованості, зокрема економічні, політико-правові фактори та ефективність грошово-кредитної політики Національного банку України, оскільки «обмеження емісії викликає так званий «грошовий голод», що в підсумку ускладнює розрахунки між підприємствами»; фактори мезооточення (постачальники, покупці, засновники, акціонери, учасники); прямі (здійснюють безпосередній вплив) та непрямі (впливають опосередковано) фактори. Фактори внутрішнього середовища автори розподіляють на фінансово-майнові, маркетингові, виробничі, кадрові та фактори менеджменту [6].

За даними табл. 1 видно, що виникнення та стан нагромадження дебіторської заборгованості підприємства зумовлені низкою як внутрішніх, так і зовнішніх факторів діяльності суб'єкта господарювання. При цьому слід зазначити, що внутрішні фактори піддаються керівному впливу з боку підприємства та можуть бути усунені або локалізовані наслідки їх прояву; зовнішні фактори характеризуються некерованістю, підприємство змушене

Таблиця 1

Сукупність факторів виникнення та нагромадження дебіторської заборгованості підприємства

Внутрішні фактори	Зовнішні фактори
<ul style="list-style-type: none"> – обсяги реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); – структура собівартості продукції; – період життєвого циклу виробництва; – наявність матеріально-технічного забезпечення зберігання готової продукції (товарів); – особливості кредитної політики підприємства; – особливості маркетингової політики підприємства; – рівень кваліфікації фінансових менеджерів підприємства; – застосування підприємством певних форм розрахунків із дебіторами; – наявність та види забезпечення дебіторської заборгованості; – стан системи контролю дебіторської заборгованості підприємства; – конкурентоспроможність продукції (товарів, робіт, послуг) підприємства 	<ul style="list-style-type: none"> – стан економіки країни; – збалансованість грошової та товарної маси; – кон'юнктура ринку кредитування; – рівень платіжної дисципліни суб'єктів економічної діяльності; – особливості грошово-кредитної політики Національного банку України; – динаміка інфляційних процесів; – стабільність курсу національної валюти; – рівень розвитку цільового товарного ринку підприємства; – специфіка ринку сировинних ресурсів підприємства; – політика влади щодо розвитку галузі; – податкова система в державі та тип податкової політики; – законодавчо-нормативне регулювання формування статутного капіталу, розподілу прибутку та виплати дивідендів

Джерело: складено автором на основі [6; 8]

приспосовуватись до них у процесі управління станом розрахунків із дебіторами.

Провідне місце в процесі облікового відображення посідає етап ідентифікації дебіторської заборгованості, теоретичним підґрунтям якого виступає бухгалтерська трактовка даної економічної категорії. Саме тому представляється доцільним її детальне вивчення (табл. 2).

Із семантичного аналізу даних табл. 2 видно, що теоретичним базисом трактування поняття «дебіторська заборгованість» виступають певні конструкти, через які автори визначають сутність та природу явища заборгованості дебіторів підприємства (рис. 1).

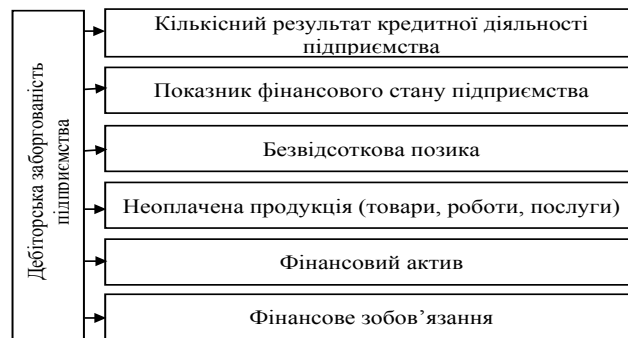

Рис. 1. Конструкти теоретичного базису поняття «дебіторська заборгованість»

Джерело: складено автором на основі [1; 2; 5; 7–10;13]

Таблиця 2

Науково-практичні підходи до визначення сутності поняття «дебіторська заборгованість»

№	Джерело	Сутність підходу
1.	Дж. Ван Хорн [1]	Кількісний результат, що виникає в результаті реалізації кредитної політики підприємства
2.	С. Голов [1]	Фінансовий актив, що є контрактним правом однієї сторони отримати гроші й узгоджується з відповідним зобов'язанням сплати іншою стороною
3.	Є. Гнатенко, С. Мельниченко [1]	Показник фінансового стану підприємства, який являє собою суму заборгованості на користь підприємства на певну дату за наданий комерційний та споживчий кредити покупцям, а також авансування постачальників, щодо яких у підприємства з'являється майнове право вимоги оплати боргу. При цьому такі взаємовідносини мають документальне підтвердження
4.	Є. Дубровська [2]	Неоплачені юридичними та фізичними особами товари (роботи, послуги) та/або вилучені кошти з кругообігу підприємства, що мають документальне підтвердження, яке надає право на отримання боргу у вигляді грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів
5.	Е. Едвардс [1]	Суто термін обліку
6.	А. Завгородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко [1]	Сума фінансових зобов'язань чи фінансового боргу, що підлягає погашенню у майбутньому
7.	О. Крайник, З. Клепикова [1]	Форма відстрочки платежу – відкритий кредит (неформальна або формальна угода, яка передбачає виконання послуг замовником або реалізацію продукції покупцю з відстрочкою оплати за них). Такий кредит вважається безкоштовним та без чіткого визначення строку
8.	О. Лищенко, Г. Бескота [5]	Фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства
9.	Т. Момот [1]	Безвідсоткова позика контрагентам
10.	С. Олійник [8]	Сума заборгованостей дебіторів підприємства на певну дату, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для продажу
11.	Б. Райзберг, Е. Стародубцева [1]	Сума боргів, належних підприємству, фірмі, компанії з боку інших підприємств, фірм, підприємств, а також громадян, які є боржниками та дебіторами підприємства
12.	Д. Стоун, К. Хітчинг [1]	Сума боргів, які винні підприємству юридичні або фізичні особи та які виникли в результаті господарських взаємовідносин із ними
13.	О. Федорченко [13]	Сума боргів юридичних і фізичних осіб підприємству в готівковій та безготівковій формах, яка виникає внаслідок господарських операцій, що відбулися в результаті минулих подій та підлягають погашенню у майбутньому
14.	П(с)БО № 10 «Дебіторська заборгованість» [9]	Сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату
15.	П(с)БО № 13 «Фінансові інструменти» [10]	Заборгованість, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для перепродажу
16.	Міжнародний стандарт фінансової звітності (МСФЗ) 9 «Фінансові інструменти» [7]	Актив, що виникає, коли суб'єкт господарювання стає стороною контракту і внаслідок цього має юридичне право отримувати грошові кошти або юридичне зобов'язання їх сплатити

Різноманітність науково-практичних підходів доводить дискусійність питання визначення сутності дебіторської заборгованості підприємства, але слід погодитись із запропонованими поглядами. Так, розгляд дебіторської заборгованості підприємства як кількісного результату його кредитної діяльності зумовлений формою її існування у вигляді певної суми грошових коштів; з огляду на те, що обсяг дебіторської заборгованості характеризує рівень ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства, вона виступає індикатором його фінансового стану; внаслідок надання позики покупцям на безоплатній основі дебіторська заборгованість, що виникає, може бути охарактеризована як безвідсоткова позика; дебіторська заборгованість виникає внаслідок своєчасної неоплати покупцями в момент відвантаження продукції, отже, її сутність може бути визначена як неоплачена продукція; дебіторська заборгованість є результатом контрактних відносин товаровиробників і покупців та надає продавцю право отримання компенсації вартості відвантаженої ним продукції (фінансовий актив) від покупця (фінансове зобов'язання).

Національні стандарти обліку, зокрема П(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дає визначення досліджуваного поняття як суми заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [9]. Своєю чергою, дебіторами визначені «юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів» [9]. Отже, облікове визначення дебіторської заборгованості національною методологією бухгалтерського обліку зводиться суто до заборгованості, джерела виникнення якої конкретизуються у понятті «дебітори».

Міжнародна облікова практика, зокрема МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», розглядає дебіторську заборгованість більш широко – як «актив, що виникає коли суб'єкт господарювання стає стороною контракту і внаслідок цього має юридичне право отримувати грошові кошти або юридичне зобов'язання їх сплатити» [7]. Отже, трактовка МСФЗ 9 є більш повною, оскільки ідентифікує дебіторську заборгованість як актив та враховує передумови її виникнення – контрактні відносини між учасниками господарських правовідносин.

Таким чином, можна погодитись із кожним із запропонованих підходів, але слід відзначити фрагментарність поодинокого їх застосування. Динамічний розвиток фінансових інструментів зумовлює трансформацію традиційних відносин товарного кредитування у більш складні фінансово-господарські операції, такі як факторинг, використання інструментів заборгованості дебіторів як забезпечення за іншими фінансовими операціями підприємства тощо. За цих умов облікове поняття

дебіторської заборгованості набуває більш широкого змісту та потребує вдосконалення.

З урахуванням наявних теоретичних підходів та сучасних реалій господарської діяльності вітчизняних підприємств убачається доцільним таке визначення облікової сутності економічної категорії «дебіторська заборгованість»: це актив, який виникає внаслідок контрактних взаємовідносин підприємства з фізичними та юридичними особами з приводу реалізації продукції (товарів), надання послуг, виконання робіт та інших господарських операцій, надає право на отримання грошових коштів у майбутньому за раніше здійснені операції постачання, відображає заборгованість на користь підприємства на певну дату та слугує інструментом його фінансової діяльності. Крім того, з точки зору економічного аналізу, контролю та аудиту дебіторська заборгованість відображає ефективність маркетингової політики підприємства, характеризує обсяги відволікання коштів із господарського обігу та слугує індикатором фінансового стану суб'єкта господарювання.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасний стан розрахунків підприємств характеризується незадовільним рівнем платіжної дисципліни суб'єктів економічної діяльності та вимагає посилення їх контролю як із боку органів державної влади у сфері реалізації економічної політики, так і з боку самих підприємств. Основним джерелом інформації при цьому виступають дані бухгалтерського обліку, що, своєю чергою, вимагає підвищення якості обліково-аналітичного забезпечення управління дебіторською заборгованістю підприємств. Першочерговим завданням у даному напрямі є поглиблення облікової трактовки дебіторської заборгованості підприємства. Узагальнення результатів наявних досліджень за даною проблематикою та нормативно-інструктивної документації дало змогу уточнити сутність облікового визначення дебіторської заборгованості підприємства, ідентифікувати її як актив, установити передумови виникнення та охарактеризувати як результат фінансово-господарської діяльності підприємства. Запропоноване визначення дає змогу більш комплексно описати сутність явища дебіторської заборгованості, що слугує інформаційною базою підвищення ефективності її облікового відображення.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є поглиблення облікової класифікації дебіторської заборгованості підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гнатенко Є.П. Методичні підходи щодо визначення поняття «дебіторська заборгованість» / Є.П. Гнатенко, С.С. Мельниченко // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2013. –

Вип. 10(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/есноф_2013_10\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/есноф_2013_10(1)_21).

2. Дубровська Є.В. Дослідження сутності поняття «Дебіторська заборгованість»/ Є.В. Дубровська // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2009. – № 2. – С. 202–205.

3. Загальні вимоги до фінансової звітності Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.13 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Інструкція Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

5. Лищенко О.Г. Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством / О.Г. Лищенко, Г.М. Бескота // Держава і регіони. – 2009. – № 1. – С. 114–117.

6. Лівощко Т.В. Дослідження факторів динаміки дебіторської заборгованості підприємствам / Т.В. Лівощко, К.В. Бебех [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_143.pdf.

7. Міжнародний стандарт фінансової звітності (МСФЗ) 9 «Фінансові інструменти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_016.

8. Олійник С.О. Дебіторська заборгованість: сутність та класифікація / С.О. Олійник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/13119/1/11oso.pdf>.

9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 «Дебіторська заборгованість» : Наказ Міністерства фінансів України від 08.10.99 № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 13 «Фінансові інструменти» : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.

11. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності : Наказ Міністерства фінансів України від 28.03.2013 № 433 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=382859&cat_id=293536.

12. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік / І.Б. Садовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1893041453242/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/oblik_debitorskoyi_zaborgovanosti.

13. Федорченко О. Облік і аналіз розрахунків з дебіторами : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / О. Федорченко. – Київ, 2009. – 25 с.